

Administracja publiczna w Niemczech wobec problemu restytucji dóbr kultury – problemy prawne i etyczne

Abstrakt

W opracowaniu zaprezentowane zostały aktualne problemy restytucji dóbr kultury zrabowanych przez Niemcy hitlerowskie w czasie drugiej wojny światowej. Rozważania obejmują charakterystykę aspektów prawnych i etycznych. Zaprezentowane zostały również funkcje organów w Niemczech w zakresie restytucji mienia zrabowanego przez hitlerowców.

Słowa kluczowe

restytucja, ochrona zabytków w Niemczech i w Polsce, zabytek, dziedzictwo, dziedzictwo kulturowe, dzieła sztuki, ochrona, ochrona zabytków, prawo, status prawny, kraj związkowy, Stała Konferencja Ministrów Kultury Krajów Związkowych w Republice Federalnej Niemiec, Komisja Konsultacyjna do spraw związanych ze zwrotem dóbr kultury zagrabionych w wyniku prześladowań przez narodowych socjalistów/nazistów, w szczególności będących własnością Żydów, Fundacja Niemieckie Centrum Zaginionych Dóbr Kultury z siedzibą w Magdeburgu

Tytułem wstępu

Niemcy hitlerowskie ponoszą odpowiedzialność za dokonane w czasie drugiej wojny światowej – w trudnej do wyobrażenia skali – zniszczenia dziedzictwa kulturowego wielu państw i narodów. Niemcy dokonały również w okresie wywołanej przez to państwo grabieży dziedzictwa kulturowego w tych państwach, które stały się podmiotem nazistowskiej agresji i okupacji.

1. Rola administracji publicznej w przewyżnianiu skutków grabieży hitlerowskiej dziedzictwa kulturowego

Po zakończeniu drugiej wojny światowej Niemcy przystąpiły do stopniowego zwrotu zagrabionego majątku. W szczególności działania te objęły zwrot mienia żydowskiego. W ostatnich latach¹ szczególną rolę odgrywa tutaj Stała Konferencja Ministrów Kultury (poprzednio ministrów wyznań) Krajów Związkowych/Landów w Republice Federalnej Niemiec (Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundes-

---

¹ Zob.: P. Dobosz, *Systemy prawne ochrony zabytków z perspektywy teorii prawa administracyjnego*, Kraków 2015, s. 126–133, 171–173.

republik Deutschland – KMK²). Jest to organ kolegialny administracji publicznej, będący instrumentem strukturalno-organizacyjnym dobrowolnej współpracy krajów związkowych w zakresie problematyki polityki kulturalnej o znaczeniu ponadregionalnym³. Celem jest wypracowywanie zgodnego stanowiska w danej kwestii i wspólna reprezentacja zdefiniowanego przejawu interesu publicznego. Stała Konferencja Ministrów Kultury Krajów Związkowych w Republice Federalnej Niemiec utrzymuje również relacje partnerskie z organami federalnymi, samorządowymi i innymi podmiotami działającymi w zakresie ochrony zabytków⁴.

Nie mniej znaczącą rolę odgrywa także Komisja Konsultacyjna do spraw związanych ze zwrotem dóbr kultury zagrabionych w wyniku prześladowań przez narodowych socjalistów/nazistów, w szczególności będących własnością Żydów, określana także jako: Komisja Konsultacyjna w związku ze zwrotem dóbr kultury zagrabionych w wyniku prześladowań przez narodowych socjalistów, w szczególności będących własnością Żydów lub Komisja Doradcza [Opiniodawcza] do spraw związanych ze zwrotem dóbr kultury zagrabionych/odebranych w trakcie prześladowań nazistowskich, w szczególności będących własnością Żydów (także: „zwłaszcza z mienia żydowskiego”) (*Beratende Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz*). Komisja ta jest znana również jako tzw. *Limbach-Kommission*, gdyż potocznie nazywana jest w taki sposób od nazwiska przewodniczącej tej Komisji.

2. Uchwała i suplement Stałej Konferencji Ministrów Kultury odnoszące się do problematyki przemieszczania dóbr kultury utraconych w związku z drugą wojną światową (1996, 2003 r.)

W dniu 12 kwietnia 1996 r. została podjęta Uchwała Stałej Konferencji Ministrów Kultury, stanowiąca Wspólne Stanowisko/Oświadczenie Krajów Związkowych w kwestii dóbr kultury przemieszczonych w warunkach wojennych/w czasie wojny (*Gemeinsame Länderposition zur Frage der kriegsbedingt verlagerten Kulturgüter – Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 12.4.1996*⁵). W kwestii wynikającej ze związkowego charakteru Republiki Federalnej Niemiec, strategii niemieckiej w zakresie restytucji zagrabionych dóbr kultury w trakcie drugiej wojny światowej stwierdzono, że: „Zagadnie-

² Dalej także jako: Stała Komisja Ministrów Kultury.

³ P.M. Jagłowski, *Niemcy: System ochrony zabytków archeologicznych*, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*, Warszawa 1998, s. 240.

⁴ *Ibidem*.

⁵ http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1996/1996_04_12-Laender-kriegsbedingt-verlagerte-Kulturgueter.pdf [dostęp: 22.4.2016].

nie dotyczące dóbr kultury przemieszczonych w wyniku drugiej wojny światowej to jeden z centralnych tematów z zakresu polityki kulturalnej w stosunkach z państwami Europy Środkowej i Wschodniej. Temat ten znajduje się dokładnie w miejscu, w którym przecinają się kompetencje z zakresu polityki międzynarodowej prowadzonej przez Federację z suwerenną polityką kulturalną krajów związkowych.

Jednym z istotnych zadań, jakimi musi się zająć Konferencja Ministrów Kultury, jest stworzenie warunków do tego, aby Federacja i landy mogły wspólnie prowadzić negocjacje w powyższym zakresie. Na wspólnocie landów spoczywa szczególna odpowiedzialność nie tylko wobec ich własnych interesów, ale także wobec interesów państw partnerskich. Negocjacje są trudne i długotrwałe; konieczne jest pilne przeprowadzenie dyskusji dotyczącej zasad i strategii. W tym wypadku wspólnota landów może zająć stanowisko polityczne, które stanowić będzie uzupełnienie stanowiska zajmowanego przez Federację, a ponadto posłuży jako konstruktywny bodziec do podjęcia ważnej inicjatywy. Kluczowe polityczno-kulturalne założenia dla takiego stanowiska landów można pokrótce opisać w następujący sposób: pozycja prawna Republiki Federalnej w sprawie zwrotu jest jednoznaczna. Jednakże zwykłe trwanie na tej pozycji bez wypracowania strategii poza nią wykraczającej oraz bez posiadania ofert będzie drogą donikąd⁶.

W dalszej części tego dokumentu podkreślono z jednej strony, że grabież dzieł sztuki przez nazistów była bezprecedensowa, a szczególnie w Europie Wschodniej wiele dóbr kultury zostało bezpowrotnie zniszczonych. Z drugiej jednak strony wyeksponowano także niemieckie straty dóbr kultury, wskazując na konieczność dalszego dokumentowania tych strat, co – jak wskazano – jest w interesie wszystkich zainteresowanych instytucji, niezależnie od tego, na jakim znajdują się poziomie strukturalno-organizacyjnego usytuowania. We Wspólnym Stanowisku podniesiono w tej kwestii: „Grabież dzieł sztuki przez nazistów była bezprecedensowa. Dotknęła w szczególności Europę Wschodnią, a wiele dóbr kultury uległo bezpowrotnie zniszczeniu. Uznanie własnej, niemieckiej historii nie może polegać jedynie na składaniu obietnic bez pokrycia. Należy poprawić klimat negocjacyjny, który będzie skłaniać do większej otwartości. W sposobie obchodzenia się ze znajdującymi się wciąż w Republice Federalnej dobrami kultury z krajów Europy Środkowej i Wschodniej znajduje swój wyraz wiarygodność własnego stanowiska. Te dobra kultury ze względu na własną historię nie mogą być traktowane jako karta przetargowa, czym zresztą zarówno z uwagi na ich jakość, jak i ilość w ogóle być nie mogą; powinny zostać zwrócone szybko i bez żadnych zastrzeżeń. Otwarte i konstruktywne rozwiązywanie tego zagadnienia mogłoby posunąć negocjacje do przodu poprzez złożenie oferty szerszej współpracy kulturalnej w państwach partnerskich. Taka polityka gestów i współpracy na płaszczyźnie kulturalnej mogłaby doprowadzić do przewyści-

---

⁶ *Ibidem.*

żenia trudnego dziedzictwa historycznego i stałaby się działaniem przykładowym dla nowego etapu stosunków z tymi państwami. Pierwsze wspólne projekty mogłyby małymi krokami doprowadzić do ukazania całego spektrum możliwości. Ze względów czasowych celem nadrzędnym musi być zabezpieczenie i udostępnienie na miejscu dóbr kultury w celu zapobieżenia sytuacji, w której dobra te po raz drugi – i ostatni – uległyby utracie. Temat dóbr kultury przemieszczonych w wyniku II wojny światowej musi być odpowiednio postrzegany jako centralny temat zagranicznej polityki kulturalnej⁷⁷.

W kontekście wojennych strat niemieckich dóbr kultury zasygnalizowano zróżnicowane okoliczności działań, które w odniesieniu do Rosji, Polski, Ukrainy etc. powinny być brane pod uwagę. W przywoływanym dokumencie stwierdzono w tym zakresie: „Landom uczestniczącym w bilateralnych umowach o wymianie kulturalnej przypada w tej sytuacji ważna rola. W odniesieniu dookreślonych państw i zagadnień landy powinny zapewnić sobie w odpowiednim zakresie wsparcie – uwzględnić należy różne uwarunkowania, specyficzne dla poszczególnych państw – w Rosji, Polsce, na Ukrainie itd. – w 50 lat po zakończeniu wojny zakończenie w zadowalającej formie dokumentowania strat dóbr kultury poniesionych przez Niemcy federalne leży w interesie właściwych instytucji, landów i Federacji”.

W suplemencie/uzupełnieniu uchwały dokonanej przez Stałą Konferencję Ministrów Kultury w dniu 8 maja 2003 r. [Uzupełnienie stanowiska landów wobec dóbr kultury przemieszczonych w wyniku II wojny światowej (uchwała Konferencji Ministrów Kultury z 08.05.2003 r.)] (*Ergänzung der Länder position zur Frage der kriegsbedingt verlagerten Kulturgüter – Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 08.05.2003*⁸) odniesiono się do dotychczasowej praktyki rozwiązywania problemów powrotu dóbr kultury, wskazując na konieczność zintensyfikowania skoordynowanej współpracy pomiędzy zainteresowanymi podmiotami publicznymi. W dokumencie podkreślono, że kraje związkowe potwierdziły swoją gotowość zwrotu będących w ich posiadaniu dóbr kultury nielegalnie przemieszczonych w trakcie wojny.

Przywoływany dokument został opublikowany przez Sekretariat Stałej Konferencji: „Konferencja Ministrów Kultury stwierdza, co następuje: – wspólne stanowisko landów w odniesieniu do sprawy dóbr kultury przemieszczonych w wyniku II wojny światowej z dnia 12 kwietnia 1996 r. stanowi podstawę do dalszych działań, – wspólne stanowisko landów wskutek polityki rządu federalnego mogło zostać wykorzystane tylko częściowo, a negocjacje w sprawie sprowadzenia z powrotem [dóbr kultury] nie doprowadziły do podjęcia finalnych ustaleń, – Federacja powinna w większej mierze niż

⁷⁷ *Ibidem.*

⁸ http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2003/2003_05_08_Kulturgutschutz_Laenderposition.pdf [dostęp: 22.4.2016].

dotychczas uwzględniać konieczność ścisłego uzgadniania działań z landami lub właściwymi pełnomocnikami landów, oraz zainteresowanymi gminami, – fakt, że Federacja od pewnego czasu uczestniczy w porozumieniu między podmiotami administracyjnymi w ramach Federacji w sprawie utworzenia Komitetu Koordynacyjnego ds. utraty dóbr kultury wywołał bardzo pozytywny oddźwięk, tak więc [Konferencja Ministrów Kultury – przyp. P.D.] zwraca się do Federacji z prośbą o dalszą poprawę przyszłej współpracy, zarówno poprzez uwzględnianie wyników działań komitetu koordynacyjnego podczas negocjacji dotyczących sprowadzenia z powrotem [dóbr kultury – przyp. P.D.], jak również poprzez konieczne uzgadnianie zadań. Wobec powyższych faktów landy popierają wszelkie konstruktywne kroki, które mogą się przyczynić do stworzenia odpowiedniego klimatu wzajemnego zaufania przy negocjacjach dotyczących sprowadzenia z powrotem [dóbr kultury – przyp. P.D.] [...] – landy ponownie deklarują gotowość zwrotu dóbr kultury przemieszczonych w wyniku II wojny światowej, które niezgodnie z prawem znajdują się w ich posiadaniu, – landy stanowczo opowiadają się za tym, aby niemieckie stanowisko na gruncie prawa międzynarodowego jak najszybciej mogło zostać potwierdzone zwrotem dóbr kultury przemieszczonych bez wątpienia w wyniku II wojny światowej, – wyraża się oczekiwanie, że możliwe okaże się podjęcie przez landy w częściowym zakresie – w porozumieniu z Federacją – bilateralnych regionalnych negocjacji w sprawie dóbr kultury przemieszczonych w wyniku II wojny światowej”⁹.

Członkowie Stałej Konferencji Ministrów Kultury mają świadomość, że po „optymistycznym początku negocjacji”¹⁰, zwłaszcza z głównymi partnerami pertraktacji, czyli z Rosją i Polską, rozmowy w sprawie przemieszczenia dóbr kultury, wobec których Niemcy formułują żądania, nie będzie łatwe (sprawa tzw. Berlinki, czyli znajdujących się Biblioteczki Jagiellońskiej w Krakowie 300 tys. przedmiotów ze zbiorów Pruskiej Biblioteki Państwowej¹¹ 494 i tzw. Kolekcji Göringa („patronat honorowy”), czyli znajdujące się w Muzeum Lotnictwa Polskiego samoloty pochodzące z dawnych zbiorów *Luftfahrt-Sammlung in Berlin* – ówczesny właściciel kolekcji: *Berliner Flughafen Gesellschaft*¹². Zdano sobie sprawę z tego, że na problematykę restytucyjną nakładają się

---

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ <https://www.kmk.org/themen/kultur/raub-und-beutekunst.html> [dostęp: 22.4.2016].

¹¹ Zob. np. rozważania na marginesie spełnionego później roszczenia polskiego o zwrot obrazu weneckiego malarza F. Guardiiego z XVIII wieku „Schody pałacowe”, zrabowanego z warszawskiego Muzeum Narodowego: N. Kuhn, *Nazi-Raubkunst. Das Bild, das die Deutschen nicht freigeben*, „Tagesspiegel“, 17.1.2014, <http://www.tagesspiegel.de/kultur/nazi-raubkunst-das-bild-das-die-deutschen-nicht-freigeben/9350370.html> [dostęp: 22.4.2016]. W artykule wskazano na rozbieżność dwóch stanowisk prawnych. Niemcy wysuwają bowiem roszczenia odnośnie do dóbr kultury przemieszczonych ze względu na działania wojenne, natomiast Polska uważa, że stała się właścicielem tych dóbr w wyniku wytyczenia nowych granic międzypaństwowych.

¹² Pertraktacje polsko-niemieckie zostały zawieszono w 2006 r. Zob.: Ch. Tilmann, *Deutschland-Polen Streit um eine Luftfahrt-Sammlung*, „Tagesspiegel“, 21.9.2010, <http://www.tagesspiegel.de/politik/deutschland-polen-streit-um-eine-luftfahrt-sammlung/1938210.html> [dostęp: 22.4.2016].

aspekty wysokiego stopnia wrażliwości, specyficznych cech narodowych, zróżnicowanych tradycji prawnych i odmiennych zapatrywań na temat zdobytych dzieł sztuki¹³.

3. Wspólna Deklaracja rządu federalnego, krajów związkowych i ogólnokrajowych/nadrzędnych stowarzyszeń komunalnych w sprawie odnalezienia i zwrotu odebranych w trakcie prześladowań nazistowskich dóbr kultury, w szczególności będących własnością Żydów (1999 r.)

W grudniu 1999 r. została uchwalona Wspólna Deklaracja rządu federalnego, krajów związkowych i ogólnokrajowych/nadrzędnych stowarzyszeń komunalnych w sprawie odnalezienia i zwrotu odebranych w trakcie prześladowań nazistowskich dóbr kultury, w szczególności będących własnością Żydów (*Erklärung der Bundesregierung, der Länder und der Kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz vom Dezember 1999*¹⁴). Zobowiązuje ona do zwrotu dzieł sztuki także wtedy, gdy właścicielom z tytułu ich utraty wypłacono w latach 50. i 60. XX w. częściowe odszkodowanie, przy czym – jak podkreśla N. Cieślińska-Lobkowicz: „odszkodowanie muszą teraz zwrócić”¹⁵.

W lutym 2001 r. Stała Konferencja Ministrów Kultury przyjęła Wytyczne w sprawie wdrożenia Deklaracji w sprawie odnalezienia i zwrotu dóbr kultury zagrabionych/odebranych w trakcie prześladowań nazistowskich, w szczególności będących własnością Żydów (*Handreichung zur Umsetzung der Erklärung der Bundesregierung, der Länder und der kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz vom Dezember 1999*¹⁶), które następnie zostały zmienione w 2007 r.

¹³ <https://www.kmk.org/themen/kultur/raub-und-beutekunst.html> [dostęp: 22.4.2016].

¹⁴ *Bericht „Künftiger Umgang mit NS-Raubkunst”* 2012, s. 1.

¹⁵ N. Cieślińska-Lobkowicz, *Reprywatyzacja dóbr kultury w Europie ostatniego piętnastolecia*, „Muzealnictwo” 2005, nr 46, s. 161.

¹⁶ *Handreichung zur Umsetzung der „Erklärung der Bundesregierung, der Länder und der kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz“ vom Dezember 1999 vom Februar 2001 überarbeitet im November 2007*, Der Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien (Hrsg.), Bonn/Berlin Mai 2013, a także: <https://www.kmk.org/themen/kultur/raub-und-beutekunst.html> [dostęp: 22.2.2016].

4. Uzgodnienia (umowa) między Federacją, krajami związkowymi i ogólnokrajowymi stowarzyszeniami komunalnymi w sprawie ustanowienia Komisji Konsultacyjnej do spraw związanych ze zwrotem dóbr kultury zagrabionych w wyniku/w trakcie prześladowań nazistowskich, w szczególności będących własnością Żydów (2002 r.). Funkcja Komisji Konsultacyjnej

W dniu 5 grudnia 2002 r.¹⁷ dokonane zostały Uzgodnienia (umowa) między Federacją, krajami związkowymi i ogólnokrajowymi stowarzyszeniami komunalnymi w sprawie ustanowienia Komisji Konsultacyjnej do spraw związanych ze zwrotem dóbr kultury zagrabionych w wyniku/w trakcie prześladowań nazistowskich, w szczególności będących własnością Żydów (*Absprachezwischen Bund, Ländern und kommunalen Spitzenverbänden zur Einsetzungeiner Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz*). Uzgodnienia te zostały opublikowane przez Sekretariat Stałej Konferencji Ministrów Kultury Landów Republiki Federalnej Niemiec. Dokument zatytułowany „Uzgodnienia pomiędzy Federacją, landami i nadrzędnymi stowarzyszeniami komunalnymi dotyczące powołania Komisji Konsultacyjnej w związku ze zwrotem dóbr kultury zagrabionych w wyniku prześladowań przez narodowych socjalistów, w szczególności będących własnością Żydów (uchwała Konferencji Ministrów Kultury z 5.12.2002)” składa się z czterech związanych artykułów/punktów:

„W sytuacji, gdy w związku ze zwrotem dóbr kultury zagrabionych w wyniku prześladowań przez narodowych socjalistów, w szczególności będących własnością Żydów, w indywidualnych przypadkach, gdy osoba występująca z roszczeniem i podmiot dysponujący dobrem kultury wspólnie wyrażą chęć mediacji, zwrócą się w razie takiej potrzeby do Komisji Konsultacyjnej utworzonej z ośmiu osobistości spełniających odpowiednie kryteria (załącznik)”. W skład tej komisji weszli: Prof. Dr Thomas Gaethgens, Prof. Dr Jutta Limbach, Prof. Dr Günther Patzig, Prof. Dr Dietmar von der Pfordten, Prof. Dr Reinhard Rürup, Prof. Dr Rita Süßmuth, Dr Richard von Weizsäcker oraz Prof. Dr Ursula Wolf.

Z dalszej części tego dokumentu publicznego wynika, że:

„(2) Członkowie Komisji będą pełnił swe funkcje honorowo. Na zakończenie swojej działalności Komisja wyda zalecenia.

(3) Członków Komisji powoła pełnomocnik rządu federalnego ds. kultury i mediów w porozumieniu z Konferencją Ministrów Kultury i ogólnokrajowymi/nadrzędnymi stowarzyszeniami komunalnymi.

---

¹⁷ Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 05.12.2002, http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2002/2002_12_05-Absprache-Kommission-Rueckgabe-Kulturgut.pdf [dostęp: 22.4.2016].

(4) Prowadzenie spraw związanych z powoływaniem i wspieraniem Komisji Konsultacyjnej należy do zadań Komitetu Koordynacyjnego ds. utraty dóbr kultury w Saksonii-Anhalt w porozumieniu z pełnomocnikiem rządu federalnego”.

Komisja Konsultacyjna składała się pierwotnie z ośmiu osób, później z siedmiu. Pierwsze konstytuujące posiedzenie tej Komisji odbyło się w dniu 6 lipca 2013 r. w Berlinie, podczas którego przewodniczącą została wybrana J. Limbach. Członkowie Komisji wykonują funkcje nieodpłatnie (honorowo) i są powoływani przez Ministra/Pełnomocnika Rządu Federalnego do Spraw Kultury i Mediów w porozumieniu ze Stałą Konferencją Ministrów Kultury Krajów Związkowych w Republice Federalnej Niemiec.

Kompetencje Komisji Konsultacyjnej nie zostały powiązane z jurysdykcyjnym postępowaniem administracyjnym lub postępowaniem sądowym, ale zawierają się w konwencji alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów. Komisja prowadzi czynności mediacyjne pomiędzy zainteresowanymi podmiotami, którymi są podmioty publiczne, w zbiorach których znajduje się rzecz będąca przedmiotem sporu, a pierwotnym właścicielem lub jego sukcesorem, o ile złożą oni wnioski o rozpatrywanie sprawy przez ten organ. Komisja jest władna do wydania pozytywnego lub negatywnego zalecenia w przedmiocie oddania przedmiotu objętego roszczeniem. Tym samym przedmiot podlega wyłączeniu ze zbiorów publicznych. Dotychczas zostało podjętych dziesięć zaleceń o zróżnicowanej treści¹⁸ dóbr kultury i ich zwrotu prawowitym właścicielom lub ich następcom prawnym.

5. Refleksje końcowe

W Niemczech proces restytucji nieruchomości, do których w okresie nazizmu szereg podmiotów uzyskało wadliwy tytuł prawny, został w zasadzie skutecznie i sprawiedliwie odwrócony. Zastrzeżenie jest tutaj w pełni uzasadnione, gdyż Niemcy odmawiają zwrotu majątku polskich organizacji społecznych, które utraciły je bezprawnie w okresie III Rzeszy Niemieckiej. Jest to stanowisko nie do pogodzenia z elementarnym poczuciem sprawiedliwości, przyzwoitości publicznej i elementarnymi standardami prawnymi.

Problemem niemieckim są nadal ustalenia proweniencyjne i zwrot ruchomych dóbr kultury, znajdujących się pod różnymi tytułami prawnymi w gestii publicznej lub w rękach prywatnych. Tutaj także można mieć wiele zastrzeżeń co do rzetelnego informowania, dobrej woli rozwiązania problemu (również w relacjach międzynarodowych), a także tempa załatwiania spraw. Nieodległym symbolem jest tutaj sprawa znalezionej w Monachium w 2012 r. w trakcie kontroli podatkowej (skarbowej), a ujawnionej pu-

¹⁸ Zob. wszystkie: <http://www.kulturgutverluste.de/de/beratende-kommission/empfehlungen-beratende-kommission> [dostęp: 22.4.2016].

blicznie pod koniec 2013 r. kolekcji 1280 obrazów Corneliusa Gurlitta, obiektów pochodzących w części z rabunków nazistowskich. Dodać jednak należy, że pomimo pierwszych oporów i zasłaniania się przepisami prawa podatkowego sąd nakazał ujawnienie pełnej listy obiektów z kolekcji. W dniu 12 maja 2015 r. sąd nakazał zwrot spadkobiercom pierwotnych właścicieli pierwszych dwóch obrazów (*Kobieta siedząca w fotelu* Henri Matisse'a i *Dwóch jeźdźców na plaży* Maxa Liebermanna [sprzedany następnie na aukcji w Londynie za 1,9 mln funtów]). Nie bez znaczenia było tutaj poparcie dwóch potencjalnych spadkobierców kolekcji Gurlitta dla takiego rozwiązania sprawy¹⁹.

Najnowsze propozycje zmian w ustawodawstwie niemieckim zmierzają do zmiany ustawodawstwa federalnego i odwrócenia ciężaru dowodowych skutków prawnych. W przypadku przyjęcia zmian proponowanych przez federalnego Ministra Sprawiedliwości i Ochrony Konsumentów (*Bundesminister der Justiz und für Verbraucherschutz*) w przypadku roszczeń, to na aktualnym właścicielu będzie spoczywał obowiązek udowodnienia nabycia go zgodnie z prawem. Będzie to instytucja odwrócenia ciężaru dowodu, *lex specialis* w stosunku do zasady prawa cywilnego zakładającej, że ciężar udowodnienia faktu spoczywa na tym, kto wywodzi z niego skutki prawne.

Znany doktrynie i orzecznictwu mechanizm prawnego odwrócenia ciężaru dowodu opiera się na założeniu, że w przypadku, gdy jedna ze stron swoim zachowaniem spowoduje w jakikolwiek sposób uniemożliwienie lub w sposób znaczący utrudnienie wykazania okoliczności drugiej stronie, na której spoczywa ciężar ich udowodnienia, to wówczas na tę – dotychczas uprzywilejowaną stronę – przechodzi ciężar dowodu co do tego, że określone okoliczności nie miały miejsca. Zazwyczaj odwrócenie ciężaru dowodu jest osadzone w obrębie przesłanek i okoliczności regulowanych normami prawa prywatnego (prywatnoprawne przewłaszczenie ciężaru dowodu). Oryginalność projektowanego rozwiązania niemieckiego prawa federalnego wyrażać się ma w tym, że przyczyny te wynikają z okoliczności i przesłanek prawa publicznego, w tym przypadku wynikającymi z prawa administracyjnego. W takim ujęciu instytucja prawna odwrócenia ciężaru dowodu stanowi przewłaszczenie ciężaru dowodu uzasadnione w obrębie interesu publicznego okolicznościami i przesłankami prawa publicznego, w tym przypadku prawa administracyjnego (publicznoprawne przewłaszczenie ciężaru dowodu). Podmiot występujący z roszczeniem nie jest jednak zwolniony w przypadku publicznoprawnego ciężaru dowodu z obowiązku, że jemu albo jego poprzednikom przysługiwał tytuł prawny, który został wzruszony okolicznościami reżimu wadliwego systemu prawa publicznego lub/i innymi szczególnymi okolicznościami (zdarzenia wojenne). Przewar-

---

¹⁹ <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kolekcja-gurlitta-sad-nakazal-zwrot-dwoch-obrazow,541624.html>, 12.5.2015 [dostęp: 28.4.2016].

tościowanie uzasadnione jest w analizowanych sprawach nazistowskim reżimem prawnym i okolicznościami wojennymi.

Innym interesującym projektowanym rozwiązaniem prawnym (w Bawarii) jest wyłączenie okresu przedawnienia w odniesieniu do dóbr kultury należących do podmiotów, które władając rzeczą, pozostawały w stanie tzw. złej wiary, gdyż wiedziały lub istniały uzasadnione przesłanki do tego, że powinny przypuszczać, iż posiadane przez nie obrazy lub inne dzieła sztuki mogły stanowić przedmioty skonfiskowane lub zagrabione przez nazistów.

Brak jest również stanowiska władz federalnych Niemiec w przedmiocie ewentualnego upowszechnienia wiedzy o okolicznościach i miejscach ukrycia przez III Rzeszę zagrabionych przez nią dóbr kultury, które mogłyby znajdować się na terytorium innych państw. Przypuszczalnie miejsca takie znajdują się w Polsce i w innych państwach.

Tym samym istnieje tutaj nadal obszar dużej niepewności, który utrudnia spokojne władanie obiektami stanowiącymi dobra kultury i bezpieczeństwo obrotu tymi dobrami. Budowanie sprawnie funkcjonującego prawnego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego bez uregulowania skutków zaszczości historycznych jest bardzo trudne do urzeczywistnienia.

Public administration in Germany in the face of problem of restitution of cultural goods – legal and ethic problems

Abstract

There are presented in the paper current problems of restitution of cultural goods looted by Hitler's Germany in times of the II World War. Considerations include characteristics of legal and ethic facets. The are also discussed functions of authorities in Germany in scope of restitution of properties looted by Hitler's troops.

Keywords

restitution, protection of monuments in Germany and in Poland, monument, heritage, work of art, cultural heritage, protection, protection of monuments, legal, status, law, Land, Standing Conference of the Ministers of Cultural Affairs of the Länder in the Federal Republic of Germany, Consultative Committee for the restitution of spoliated cultural property, in particular owned by Jews, resulting from National Socialist/Nazi persecutions, German Lost Art Foundation based in Magdeburg

Wykaz literatury

- Cieślińska-Lobkowitz N., *Reprywatyzacja dóbr kultury w Europie ostatniego piętnastolecia*, „Muzealnictwo” 2005, nr 46
- Dobosz P., *Systemy prawne ochrony zabytków z perspektywy teorii prawa administracyjnego*, Kraków 2015

- Jągłowski P.M., *Niemcy: System ochrony zabytków archeologicznych*, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*, Warszawa 1998
- Kuhn N., *Nazi-Raubkunst. Das Bild, das die Deutschen nicht freigeben*, „Tagesspiegel“, 17.1.2014, <http://www.tagesspiegel.de/kultur/nazi-raubkunst- das-bild-das-diedutschen-nicht-freigeben/9350370.tml>, [dostęp: 22.4.2016]
- Tilmann Ch., *Deutschland-Polen Streit um eine Luftfahrt-Sammlung*, „Tagesspiegel“, 2191.2010,
- Handreichung zur Umsetzung der „Erklärung der Bundesregierung, der Länder und der kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz“ vom Dezember 1999 vom Februar 2001 überarbeitet im November 2007*, Der Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien (Hrsbg.), Bonn/Berlin Mai 2013
- Bericht „Künftiger Umgang mit NS-Raubkunst“* 2012
- Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 05.12.2002,
http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2002/2002_12_05-Absprache-Kommission-Rueckgabe-Kulturgut.pdf [dostęp: 22.4.2016]
- <http://www.tagesspiegel.de/politik/deutschland-polen-streit-um-eine-luftfahrt-sammlung/1938210.html> [dostęp: 22.4.2016]
- <http://www.kulturgutverluste.de/de/beratende-kommission/empfehlungen-beratende-kommission> [dostęp: 22.4.2016]
- <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kolekcja-gurlitta-sad-nakazal-zwrot-dwoch-obrazow,541624.html>, 12.5.2015 [dostęp: 28.4.2016]
- http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1996/1996_04_12-Laender-kriegsbedingt-verlagerte-Kulturgueter.pdf [dostęp: 22.4.2016]
- http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2003/2003_05_08_Kulturgutschutz_Laenderposition.pdf [dostęp: 22.4.2016]
- <https://www.kmk.org/themen/kultur/raub-und-beutekunst.html> [dostęp: 22.2.2016]

